

EASTERN REVIEW 2023, T. 12(1)

Renata Kunert-Milcarz

 <https://orcid.org/0000-0002-1582-9511>

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Nauk Społecznych

e-mail: renata.kunert-milcarz@uwr.edu.pl

Maciej Herbut

 <https://orcid.org/0000-0001-6993-5857>

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Nauk Społecznych

e-mail: maciej.herbut@uwr.edu.pl

Neutralność Mołdawii w kontekście rosyjskiej inwazji na Ukrainę

Streszczenie. Rosyjska agresja na Ukrainę redefiniuje dotychczasowe role i strategie przyjmowane przez państwa w stosunkach międzynarodowych. Szczególnie widoczne jest to w przypadku tych państw, które leżą w orbicie zainteresowań Federacji Rosyjskiej, takich jak Mołdawia. Obecna aktywność Rosji w regionie stawia pytanie o zasadność neutralnego statusu tego małego państwa. Jakie scenariusze można przewidzieć? Utrzymanie *status quo*, odrzucenie neutralności na rzecz pogłębionej współpracy z Zachodem (członkostwo w UE i NATO) czy połączenie neutralności państwa z przyszłą akcesją do NATO czy Unii Europejskiej? Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie i istnieją argumenty przemawiające za każdym z rozwiązań.

Słowa kluczowe: Mołdawia, agresja rosyjska na Ukrainę, neutralność, NATO, Unia Europejska.

Neutrality of Moldova in the context of the Russian invasion of Ukraine

Abstract. Russian aggression against Ukraine is redefining the existing roles and strategies adopted by states in international relations. This is particularly evident in the case of those states that lie in the orbit of interest of the Russian Federation, such as Moldova. Russia's current activity in the region raises questions about the legitimacy of the neutral status of this small state. What scenarios can be envisaged? Maintaining the status quo, abandoning neutrality in favour of deeper cooperation with the West (EU and NATO membership) or combining state neutrality with future accession to NATO or the European Union? There is no clear answer to this question and there are arguments in favour of each solution.

Keywords: Moldova, Russian aggression against Ukraine, neutrality, NATO, European Union.

Wstęp

Zapisana w Konstytucji Mołdawii neutralność przez lata traktowana była jako gwarancja bezpieczeństwa i na przestrzeni lat nie podejmowano szerokich debat nad jej zasadnością (Zdaniuk, 2014; Ciobanu, 2022a). Sytuacja jednak uległa zmianie po ataku Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Uwagę zwraca jej pozorność i brak skuteczności, szczególnie jeżeli chodzi o brak gwarancji ze strony społeczności międzynarodowej (Minzarari, 2022). Na popularności zyskuje natomiast opcja wejścia Mołdawii do struktur NATO i UE (North Atlantic Treaty Organization, 2023; Brzozowski, 2023). Mimo, że osłabianie Rosji może stworzyć sprzyjające warunki dla Mołdawii do zacieśnienia współpracy z Zachodem, próba odrzucenia neutralności może okazać się trudniejsza niż mogłoby się to wydawać. Nieuregulowany status Naddniestrza, głębokie podziały socjopolityczne, niestabilność instytucji oraz realne zagrożenie ze strony Rosji, mogące przybrać charakter działań o charakterze militarnym i hybrydowym, stanowią wyzwanie dla ewentualnej rewizji neutralności, na której oparta jest polityka bezpieczeństwa państwa. Celem artykułu jest zbadanie zasadności neutralnego statutu Mołdawii (oraz ewentualności jej odrzucenia) w świetle rosyjskiej agresji na Ukrainę 24 lutego 2022 r.

W części pierwszej badaniu poddana została kategoria neutralności Republiki Mołdawii z perspektywy teoretycznej. Dalej skupiono się na przedstawieniu i analizie wybranych problemów wewnętrznych i międzynarodowych w aspekcie neutralnego statusu Mołdawii, które mają realny wpływ na jej bezpieczeństwo. Część druga poświęcona jest wyzwaniom o charakterze ekonomicznym ze szczególnym uwzględnieniem uwagi na pomocy ze strony UE. W części trzeciej poruszony jest problem integralności terytorialnej Mołdawii, szczególnie kazurowi

Naddniestrza. Część czwarta skupia uwagę na skutkach prowadzonej przez Rosję wojny hybrydowej oraz innych implikacjach i wynikających z nich zagrożeń i wyzwań. W artykule wykorzystano metodę badawczą *desk research* wraz z opisem bieżącej sytuacji, która wymagała selekcji dostępnych źródeł naukowych oraz materiałów popularno-naukowych.

Neutralność Mołdawii z perspektywy teoretycznej

Neutralność oznacza, w najprostszym rozumieniu, nieuczestniczenie danego państwa w wojnie ani udziału w militarnych blokach w czasie pokoju. Słowo „*neutral*”, „żaden z dwóch” w klasycznym rozumieniu odnosi się do sytuacji, w której dany podmiot przyjmuje postawę „obojętności” czy „bezstronności” (Agius, Devine, 2011; Herbut, Kunert-Milcarz, 2020: 80). Zdaniem Efraima Karsha należałoby wyróżnić dwa komponenty neutralności: „pozytywny” (aktywny) i „negatywny” (pasywny) (Karsh, 1988). Podczas, gdy komponent „pozytywny” odnosi się do prowadzenia przez państwo aktywnej polityki zagranicznej na arenie międzynarodowej, komponent „negatywny” ogranicza się do zdolności obronnych państwa, a także do gwarancji udzielonych przez społeczność międzynarodową. Biorąc pod uwagę realną pozycję państwa, zarówno materialną, jak i relacyjną, elity rządzące muszą ocenić, na którym z komponentów zbudowany zostanie omawiany status. Państwo, ze względu na swoją specyfikę (np. siła gospodarcza i militarna, położenie geopolityczne, prestiż), powinno w sposób adekwatny alokować swoje środki i dążyć do równowagi pomiędzy wspomnianymi komponentami (Karsh, 1988). W przypadku państw małych i o niskim PKB, jak Mołdawia, otoczonych przez silniejszych sąsiadów i nie dysponujących innymi atrybutami, takimi jak np. korzystne położenie geopolityczne, nacisk powinien zostać położony na rozwój komponentu „pozytywnego” neutralności z dwóch powodów.

Po pierwsze, rozbudowa armii może okazać się przedsięwzięciem zbyt kosztownym (a nawet i nierealnym), a środki te mogłyby zostać przekierowane na rozwój innych, bardziej kluczowych gałęzi gospodarki. Po drugie, przeznaczenie nawet znacznej części PKB na rozwój armii może okazać się niewystarczające w obliczu znacznie silniejszych sąsiadów. Innymi słowy, państwo małe jak Mołdawia, które w większej mierze jest „biorcą”, a nie „dawcą” *status quo* w regionie, powinno swoje słabości materialne (militarne, ekonomiczne) starać się kompensować na polu sprawnie prowadzonej polityki zagranicznej¹. Ponadto, zdaniem autorów m.in. takich jak Miriam Fendius Elman (1995) i Peter Katzenstein (1985),

¹ Jako przykład można podać Finlandię, państwo, którego naturalność przede wszystkim oparta była na sprawnie prowadzonej dyplomacji (neutralność *de facto*), nie mając przy tym żadnego osadzenia w prawie państwowym czy międzynarodowym (neutralność *de iure*) (Kangas, 2011).

naturalność państw małych powinna być przede wszystkim oparta na stabilności wewnętrznej. Państwa neutralne, które borykają się z problemami gospodarczymi, podziałami społecznymi czy niestabilnością instytucji, będą miały problemy z zachowaniem swojego neutralnego statusu. Ponadto istnieje również ryzyko, że słabości wewnętrzne (w szczególności w przypadku państw małych) mogą zostać wykorzystane przez silniejszych sąsiadów.

W świetle teorii, jedną z głównych korzyści, jakie państwa mogą czerpać z neutralności, są walory gospodarcze. Małe państwa neutralne mogą dzięki neutralnemu statusowi i deklarowanej bezstronności skutecznie rozwijać relacje z najważniejszymi aktorami w regionie². Warunkiem jednak niezbędnym są gwarancje, że państwo będzie w stanie zachować swoją suwerenność, bazując na zdolności „odstraszania” potencjalnych wrogów albo przez prowadzenie aktywnej polityki zagranicznej.

Mołdawia opierała się jej włączeniu w wojskowe struktury WNP (Țăranu, 2022). Protokół z Ałma-Ata, włączający Mołdawię do WNP, mimo podpisu prezydenta Mirceę Snegura 21 grudnia 1991 r., nie został ratyfikowany przez Parlament, który dopiero 26 kwietnia 1994 r. zatwierdził ten dokument, po wygranych wyborach parlamentarnych prorosyjskiej Partii Demokratyczno-Agrarnej. Nowo wybrany Parlament przyjął również tekst nowej konstytucji, z zapisem stałego statusu neutralności Republiki (art. 11) (Țăranu, 2022). Pytanie o bezpieczeństwo narodowe pojawiło się ponownie w kręgach elity władzy po agresji rosyjskiej na Ukrainę, która zaczęła akcentować potrzebę silnej armii, wraz z hasłem, iż status neutralności nie jest jednoznaczny z demilitaryzacją. Ta otwarta postawa spotkała się z ostrą reakcją socjalistów, komunistów, polityków z ugrupowania Szor i innych, sympatyzujących z W. Putinem (Ciobanu, 2022c). Entuzjaści prorosyjskiego ugrupowania Szor rozbili miasteczko namiotowe przed siedzibą prezydenta, nawołując Mai Sandu, głowy państwa od listopada 2020 roku, a zarazem szefowej proeuropejskiego ugrupowania Partii Działania i Solidarności (PAS), do dymisji (Călugăreanu, Scherle, 2022).

Neutralność Mołdawii została zapisana w ustawie zasadniczej z dnia 29 lipca 1994 r. Artykuł 11 zatytułowany: „Republika Mołdawii państwem neutralnym”, stanowi, że: „(1) Republika Mołdawii proklamuje swoją stałą neutralność. (2) Republika Mołdawii nie dopuszcza rozmieszczania na swym obszarze sił zbrojnych innych państw”. Artykuł 142, odnoszący się do zmiany granic podkreśla, że neutralność mogłaby zostać zmieniona „za zgodą udzieloną w referendum, głosami większości” (Konstytucja..., 2014). Neutralny status Mołdawii nigdy jednak nie został uznany przez żaden podmiot prawa międzynarodowego i nie istnieją żadne gwarancje czy mechanizmy, krajowe ani prawno-międzynarodowe gwarantujące

² Prowadzenie polityki izolacjonistycznej nie jest opłacalne dla państw małych (Browning, 2007; Niemi, 2014: 8).

neutralny status państwa. Słabość militarna Mołdawii także przekłada się na zdolność (a raczej jej brak) państwa do skutecznego odstraszenia potencjalnego agresora. Jeżeli Mołdawia ma czerpać realne korzyści ze swojego neutralnego statusu, to władze powinny przede wszystkim polegać na komponencie „pozytywnym”, w obliczu słabości militarnej i braku gwarancji prawno-międzynarodowych bowiem, komponent „negatywny” mołdawskiej neutralności, jak na dzień dzisiejszy, praktycznie nie istnieje.

Do czasu inwazji Rosji na Ukrainę status neutralności Mołdawii, mimo wyżej wspomnianych ograniczeń, wydawał się jednak rozwiązaniem (paradoksalnie) najbardziej optymalnym zarówno dla Rosji, jak i Mołdawii. Z jednej strony miał on sprzyjać Rosji i uniemożliwić Mołdawii zbytnie zbliżenie się do Zachodu. Z drugiej, korzyści czerpała także Mołdawia, która dzięki deklarowanej neutralności, unikała zacieśnienia relacji wojskowych z Rosją w ramach porozumień Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Rosyjska agresja na Ukrainę zmieniła jednak postrzeganie problemu statusu Republiki. Rosja, jako agresor, stała się aktorem nieprzewidywalnym. Pojawiło się zagrożenie, że nawet chwiejne i niepewne rozwiązania czy jakiegokolwiek porozumienia z Rosją nie będą przez nią respektowane. Przykład stanowi orędzie W. Putina z 21 lutego 2023 r., podczas którego przywódca Rosji uchylił dekret, który m.in. odnosił się do podstawy suwerenności Mołdawii w rozstrzygnięciu przyszłości Naddniestrzan (Kirby, 2023).

Znaczenie gospodarki i bezpieczeństwo energetyczne a neutralność Mołdawii

Korzyści ekonomiczne stanowią jeden z najważniejszych argumentów przemawiającym za przyjęciem statusu neutralności. Państwom neutralnym, o czym już była mowa, łatwiej nawiązać współpracę z sąsiadami, ponieważ nie są one ograniczane przez konkurujące ideologie i lojalności w ramach istniejących sojuszy. Warunkiem jednak jest względna niezależność gospodarcza (nie będąca jednak tożsama z polityką izolacjonistyczną), jako gwarancja neutralności. Pytanie dotyczące zasadności neutralności Mołdawii jest więc ściśle związane z jej zdolnością do prowadzenia niezależnej polityki gospodarczej.

Inwazja Rosji na Ukrainę wpłynęła destabilizująco na gospodarkę Mołdawii. Kryzys inflacyjny dotknął wszystkie sektory gospodarki, szczególnie rolno-spożywczy i energetyczny (Między Rosją a Zachodem..., 2022). W związku z pełną agresją rosyjską na Ukrainę, poza obawami wynikającymi z bezpieczeństwa państwa, koszty Mołdawii stale rosną, wpływają na stabilność gospodarczą i finansową kraju. Mołdawski eksport w dużej mierze uzależniony jest od ukraińskiej infrastruktury. Wybuch wojny spowodował, że państwo utraciło dostęp do swoich rynków nie tylko w Ukrainie, ale również w Rosji i na Białorusi (Rada

UE, Komunikat prasowy..., 2022). Agresja rosyjska na Ukrainę wpływa również na mołdawską gospodarkę poprzez znaczący spadek eksportu do Rosji jak i zmniejszenie przekazów pieniężnych wysyłanych z Rosji do Mołdawii. Dlatego też wsparcie finansowe ze strony partnerów zewnętrznych zaczęło odgrywać dla Mołdawii kluczową rolę. Na wiosnę 2022 r. szacowano, iż zmniejszenie przekazów pieniężnych może spaść o około 50% w 2022 r. (Busch, 2022). Do coraz bardziej skomplikowanej sytuacji włączyła się Unia Europejska, proponując w kwietniu 2022 r. pomoc mikrofinansową w wysokości 150 mln euro (w formie pożyczek i dotacji) (Stosunki UE–Mołdawia, 2023). W lipcu Rada przyjęła rozporządzenie, w którym tymczasowo zliberalizowała na rok handel wybranymi produktami rolnymi (pomidory, czosnek, winogrona stołowe, jabłka, wiśnie i czereśnie, śliwki i sok winogronowy), co umożliwiło Mołdawii podwojenie eksportu tych produktów na rynek unijny bez opłat celnych (Rada UE, Komunikat prasowy..., 2022).

Inną kwestią jest kryzys energetyczny, który wynika z uzależnienia od dostaw źródeł energii od Rosji (Gazprom) i Naddniestrza, gdzie ulokowany został w większości przemysł, w tym elektrownia gazowa (Między Rosją a Zachodem..., 2022). Problemem są przerwy w dostawie energii elektrycznej oraz wysoka inflacja, sięgająca 35%. Jednym z ważniejszych aspektów jest szukanie alternatyw dla dywersyfikacji dostaw energii. Kryzys energetyczny spowodowany został zwiększeniem ceny na rosyjski gaz, które postępowało systematycznie przez ostatni rok. Jednym z pomysłów jest przejście na europejskie sieci energetyczne i gazowe, jednak wyzwaniem stanowi w tym przypadku cena, wielokrotnie wyższa od ceny Gazpromu (Między Rosją a Zachodem..., 2022). W marcu 2022 r., sieci elektroenergetyczne Ukrainy i Mołdawii zostały dostosowane, na podstawie decyzji Rady ds. Energii 28 lutego 2022 r., do infrastruktury europejskiej (Między Rosją a Zachodem..., 2022). Już w sierpniu 2022 r. władze rozpoczęły magazynowanie gazu ziemnego. Jednak rezerwa, którą dysponuje Mołdawia w wielkości 24 mln m³ gazu, jest niewystarczająca. Odpowiada ona za dostarczenie gazu dla mieszkańców przez jeden miesiąc w okresie letnim (Andrzejewska, 2022). Sytuację komplikują przerwy w łańcuchach dostaw, spowodowanych nie tylko rosyjską agresją na Ukrainę, ale również zachodnimi sankcjami nałożonymi na Rosję i Białoruś (Cenusa, 2022b).

Mołdawia uzyskała wsparcie ze strony Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju (EBOR), który przekazał 300 mln euro na zakup gazu i zapełnienie magazynów (Andrzejewska, 2022). Mołdawia jest zależna od ukraińskiej infrastruktury, szczególnie interkonektorów. Po rosyjskich atakach na krytyczną infrastrukturę w Kijowie w październiku 2022 r. Ukraina została zmuszona do wstrzymania eksportu energii elektrycznej (Erizanu, 2022). Mołdawia rozpoczęła dywersyfikację dostaw energii. Poza Gazpromem, który dostarcza 5,7 mln m³ gazu do Mołdawii, na mocy porozumienia z października 2021 r., spółka handlu energią Energocom od początku grudnia 2022 r. dostarcza surowiec z dzienną

wartością 3,7 mln m³. Rezerwy gazowe, którymi dysponuje ta mołdawskie przedsiębiorstwo, sięgają około 250 mln m³ zgromadzonych w Rumunii i w Ukrainie (Całus, Łoskot-Strachota, 2022).

Z punktu widzenia ekonomii trudno jednoznacznie udzielić odpowiedzi, czy zachowanie statusu państwa neutralnego przyniesie Mołdawii korzyści w najbliższym czasie. Z jednej strony, jako państwo neutralne, władze Mołdawii mogłyby przyjąć strategię mającą na celu przeczekanie kryzysu i dążenie do normalizacji relacji z kluczowymi państwami w regionie, także z Rosją. Z drugiej strony, opcją byłoby pogłębienie współpracy z Zachodem i nacisk na całkowite ekonomiczne uniezależnienie się od Rosji. Nie ulega wątpliwości, że gospodarka Mołdawii jest wciąż mocno uzależniona od Rosji, która może w realny sposób wywierać nacisk na to małe państwo. Aby jednak udzielić bardziej wyczerpującej odpowiedzi, który ze scenariuszy jest bardziej optymalnym dla Mołdawii, konieczne jest przeanalizowanie innych zmiennych, mających realny wpływ na neutralny charakter państwa, co zostanie przedstawione w dalszych częściach niniejszego artykułu.

Status Naddniestrza

Jednym z głównych problemów Mołdawii jest brak integralności terytorialnej i stacjonujące w regionie Naddniestrza wojska rosyjskie. Region jest pod kontrolą separatystów prorosyjskich. Od czasu zakończenia Zimnej Wojny, neutralność w przypadku Mołdawii miała na celu zniwelowanie słabości wynikających z problematycznego położenia geopolitycznego. Głównym problemem były ambicje Rosji, która za wszelką cenę dążyła do utrzymania Mołdawii w swojej strefie wpływów. Jednym z elementów nacisku był (i w dalszym ciągu jest) status Naddniestrza, który Rosja wykorzystywała w celu zaspokojenia swoich ambicji geopolitycznych.

Na przestrzeni lat władze Mołdawii domagały się wycofania stacjonującego nielegalnie wojska rosyjskiego i amunicji, zmagazynowanej w Kobasnej, zarażem podkreślając płynące z tego zagrożenie dla bezpieczeństwa regionu. Rosja, od czasu ataku na Ukrainę, systematycznie kierowała groźby pod adresem Mołdawii. Jednym z argumentów miało być prześladowanie mniejszości rosyjskiej, zamieszkującej zbuntowany region (Ciobanu 2022a). Po 24 lutego 2022 r. prorosyjskie ugrupowania apelowały do władz o nieprzekazywanie i niedostępianie tranzytu materiałów wojskowych lub materiałów podwójnego przeznaczenia do Ukrainy. Naciski dotyczyły również braku potępienia rosyjskiej inwazji i braku poparcia dla zachodnich sankcji wobec Rosji. Powstał również projekt ustawy *O umocnienie neutralności Mołdawii*, który zawierał zakaz współpracy państwa z sojuszem wojskowym, ulokowania zagranicznych baz wojskowych na jej terytorium, zakaz tranzytu sprzętu wojskowego oraz przelotu obcych samolotów lub pocisków (Socor, 2022a).

Przywódca regionu, Wadim Krasnosielski wraz z lokalnymi elitami, wykazywał dość powściągliwą postawę wobec wojny w Ukrainie. Niemniej obecne neutralne stanowisko może ulec modyfikacji, jeśli wzięłoby się pod uwagę negatywne scenariusze zdobycia przez Rosję Odessy (Cenusa, 2022a). Po szeregu incydentów wobec infrastruktury krytycznej w regionie (ostrzelanie budynku tzw. Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego w Tyraspolu; zniszczenie instalacji telekomunikacyjnych w rejonie Grigoriopolu – zbombardowanie nadajnika radiowego we wsi Majak, eksplozje we wsi Parkany, ostrzał składu amunicji we wsi Kobasna oraz na lotnisku w Tyraspolu) w regionie wzmożyły się obawy przez bezpośrednią interwencją rosyjską z separatystycznego regionu (Ciobanu, 2022b; Remler, 2022), podsycane przez wypowiedzi rosyjskiego generała Rustama Minnekajewa, który mówił o okupowaniu przez Rosję południowej Ukrainy i możliwości zabezpieczenia „drogi” do separatystycznego regionu Naddniestrza (Wesłowski, 2022). Należy podkreślić, że stacjonujące tam siły, kontrolowane przez Rosję, liczą od 5 do 7 tys. osób, a wojsko rosyjskie – ok. 2 tys. żołnierzy, bez ciężkiego wyposażenia wojskowego i nie są w stanie zagrozić bezpieczeństwu (Pieńkowski, 2022b). Nie należy jednak zapominać, że wpływów Rosji nie należy mierzyć tylko liczbą wojsk. Państwo to wciąż może prowadzić działania o charakterze hybrydowym, wykorzystując w tym celu część społeczeństwa oraz prorosyjskich elit politycznych.

Biorąc pod uwagę obecną sytuację geopolityczną, Rosja jest aktorem nieprzewidywalnym. Jeżeli Mołdawia miałaby zachować swój neutralny status, to przede wszystkim powinna dążyć do uregulowania statusu Naddniestrza. To rozwiązanie wydaje się jednak celem nieosiągalnym. Z drugiej jednak strony, dalsze pogłębienie współpracy z Zachodem generuje negatywne reakcje Rosji. Mołdawia znalazła się w trudnej sytuacji, zatem działania, mające na celu utrzymanie i pogłębianie relacji z Zachodem, przy jednoczesnym nieprovokowaniu Rosji obecnie wydają się najbardziej optymalnym rozwiązaniem.

Współpraca z NATO i UE a status neutralności Mołdawii

Włączenie Republiki Mołdawii do programu Partnerstwa Wschodniego (jako części unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, w maju 2009 r.), podpisanie układu stowarzyszeniowego UE–Mołdawia wraz z pogłębioną i kompleksową strefą wolnego handlu DCFTA (od 1 września 2014 r. układ był stosowany tymczasowo) oraz przyznanie statusu kraju kandydującego do UE – 23 czerwca 2022 r. na szczycie Rady Europejskiej – wskazuje na obranie przez państwo opcji proeuropejskiej. Z kolei z NATO Republika podpisała Indywidualny Plan Działań na rzecz Partnerstwa (Individual Partnership Action Plan, IPAP), który obejmuje lata 2022 i 2023. Wypracowane porozumienie w takiej formie zostało odziedziczone przez nowy, prozachodni i reformistyczny rząd (w wyborach parlamentarnych w lipcu

2021 r. wygrała partia PAS, Partia Działanie i Solidarność)³. Po szczycie w Madyrycie w czerwcu 2022 r. NATO ogłosiło dodatkowe wsparcie w celu wzmocnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i odporności cywilnej (Socor, 2022a). Wraz ze wzrostem presji ze strony Rosji, UE wspiera rząd Mołdawii w jego europejskich staraniach. Jednakże przystąpienie Mołdawii do UE stoi pod znakiem zapytania, mimo przeprowadzania wymaganych reform strukturalnych. Pierwszą kwestią jest oczywiście wojna tłcząca się u bram Republiki, drugą – problemy wynikające z braku integralności terytorialnej.

Ponadto, w zmienionym kontekście bezpieczeństwa na agendzie jest również członkostwo z NATO. Mołdawia, z powodu problemem integralności terytorialnej oraz jako sąsiad Ukrainy winna przededefiniować status neutralności. Neutralność nie powinna przeszkadzać w przedsięwzięciach zogniskowanych na tworzeniu narodowego systemu obronnego, przy wsparciu NATO. Wewnętrzne podziały polityczne jednak powodują, że konstruktywna debata na temat akcesji Mołdawii do NATO nie jest możliwa do przeprowadzenia. Ponad połowa społeczeństwa jest również przeciwko włączeniu państwa w struktury paktu (61% – dane z kwietnia 2022 roku). Wskazuje się na dwa podstawowe warunki, których spełnienie mogłoby spowodować w przyszłości zmianę obecnej narracji. Uwagę zwraca się na opcję nowelizacji przepisów ustawy zasadniczej, do czego wymagana byłaby większość w sejmie (67 głosów ze 101), przy akompaniamencie *otwartego dialogu narodowego i przejrzystości*. Do obiekcji społecznych należy dołączyć brak pomysłu na rozwiązanie konfliktu w Naddniestrzu. Zatem poza zmianami w konstytucji, należałoby doprowadzić do rozwiązania konfliktu. Jednak tego celu nie osiągnie się w trakcie trwania wojny pomiędzy Rosją i Ukrainą. Dodatkowo, ważnym elementem byłoby podjęcie działań reintegracyjnych regionu Naddniestrza, z włączeniem w regionie porządku prawnego Republiki. Byłoby to długi proces, obejmujący demokratyzację, dekryminalizację i demilitaryzację. Uwagę zwraca się na potencjalną możliwość budowy armii opartej na modelu euroatlantyckim. Finalnie akcesja do UE umożliwiłaby Mołdawii powołanie się na art. 422 Traktatu UE w zakresie wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony (Cenusa, 2022a; Traktat o Unii Europejskiej). Obecną sytuację Țăranu (2022) konkluduje następująco:

Status neutralności Republiki Mołdawii przyczynia się do utrzymania podziału społeczeństwa wzdłuż linii geopolitycznych, alienuje nas od Rumunii – członka NATO, pogłębiając tym samym podział tożsamościowy w większościowym społeczeństwie mołdawskim poprzez utrwalenie w zbiorowej świadomości dychotomii mołdawsko-rumuńskiej. Wszystkie te kwestie prowadzą do konieczności zainicjowania

³ Partia Działanie i Solidarność PAS zdobyła 63 z 101 mandatów. Blok Wyborczy Komunistów i Socjalistów BECS wraz z partią Socjalistów Igora Dodona, poprzedniego prezydenta, tworzą siły opozycyjne w parlamencie. Od tego czasu nowy rząd stale zmaga się z kryzysami, których główną przyczyną są działania Rosji. Zob. wyniki wyborów parlamentarnych 2021 r. (Election Guide).

w naszym społeczeństwie odpowiedzialnej debaty na temat zasadności dalszego rozszerzania statusu neutralności Republiki Mołdawii, wskazując skuteczniejsze rozwiązania, wzmacniające odporność tego statusu poprzez odwołanie się do międzynarodowych mechanizmów bezpieczeństwa zbiorowego.

Stanowisko Țărașanu wskazuje, z jednej strony, że badany status w pewnym sensie hamuje państwo przed obraniem prozachodniego kursu. Być może osłabienie Rosji w wyniku wyczerpującej kampanii jawi się jako okazja, którą państwo powinno wykorzystać i dążyć do pogłębienia współpracy z UE i NATO. Z drugiej strony, do odrzucenia statusu neutralności nie może dojść wbrew społeczeństwu. Warto przytoczyć wyniki badań Center for Insight in Survey Research z października i listopada 2022 r., z których wynika, że znaczna większość Mołdawian, ponad 62% (Center for Insight in Survey Research, 2022) uważa neutralność jako najbardziej adekwatną strategię, która może zapewnić państwu bezpieczeństwo.

Neutralność Mołdawii – wyzwania i zagrożenia

Istotnym elementem prowadzonej wojny hybrydowej na terytorium Republiki jest rosyjska propaganda, ataki cybernetyczne oraz działania wywrotowe, podsycanie niepokoju, destabilizacja, polegające m.in. na zbieraniu poparcia politycznego poprzez tzw. strategiczną korupcję. To wszystko może zmierzać do ponownego zapewnienia kontroli i wpływu Rosji w regionie (Rupert, 2022). Po wygranych wyborach w lipcu 2021 r. nowy rząd podjął działania naprawcze, rozpoczął reformy, m.in. wymiaru sprawiedliwości, oraz skupił się na walce z korupcją. Wyzwanie stanowi jednak kwestia wpływu prorosyjskich oligarchów na mołdawskie media. Kanałami rosyjskiej i oligarchicznej dezinformacji stały się Telegram i TikTok. Powstały też inne prorosyjskie platformy internetowe: Morar News i Morar Life, za pomocą których krytykują prezydentkę i rząd m.in. za brak odpowiednich działań w sferze rozmów z Rosją w sprawie dostaw energii (Wilson, 2022). Próby utrzymania Mołdawii w rosyjskiej strefie wpływów stanowią więc realne zagrożenie, z którym państwo to musi się uporać. Ponadto, sama idea neutralności jawi się jako ważny element wojny hybrydowej, Rosja bowiem przez wspieranie takiego statusu dąży do wyizolowania tego małego państwa na arenie międzynarodowej. W takim kontekście inwazja na Ukrainę mogłaby stanowić pretekst do realizacji aspiracji europejskich i w tym też kierunku zmierza obecny rząd.

Wkrótce po agresji rosyjskiej na Ukrainę prezydentka Maia Sandu oraz premierka Natalia Gavarilita potępiły działania Rosji. W maju 2022 r. Mołdawia została objęta unijnym programem cyberobrony, a UE otworzyła także Mołdawii dostęp do wywiadu satelitarnego w centrum satelitarnym SatCen (Wilson, 2022).

W ramach sankcji nałożonych przez Mołdawię na Rosję nie można nadawać rosyjskich wiadomości telewizyjnych, usunięte zostały rosyjskie talk-show, zakazano pokazywania w sferze publicznej wstążek św. Jerzego oraz znaków „V” i „Z”. Zablokowano również prorosyjskie strony internetowe (sputnik.md) (Wilson, 2022). Władze zadeklarowały także pomoc uchodźcom (Pieńkowski, 2022b). Pomoc UE w wysokości 40 mln euro w celu dostarczenia nieśmiercionośnego sprzętu do Mołdawii, szczególnie w ramach wzmocnienia wojskowej służby zdrowia i zdolności wojskowych grup inżynieryjnych, jak i zaoferowanie usług doradczych dla armii stanowi znaczne wsparcie.

Jednak, jak przyznaje imię Socor (2022a), Mołdawia potrzebuje sprzętu zdolnego odstraszyć potencjalną agresję. Unia wsparła Mołdawię, która uruchomiła mechanizm ochrony ludności, w wysokości 13 mln euro w zakresie pomocy dla uchodźców (Stosunki UE–Mołdawia, 2023). Dla władz centralnych i lokalnych ulokowanie i zabezpieczenie podstawowych potrzeb ludzi uciekających przed wojną (około 100 tys. ukraińskich uchodźców), bez pomocy zewnętrznej oraz zwykłych obywateli, była ogromnym przedsięwzięciem (Cenusa, 2022b). Zakres wsparcia Ukrainy przez Mołdawię, poza wsparciem dla uchodźców, sprowadza się do propozycji udostępnienia saperów, którzy wsparliby proces rozminowywania państwa po zakończeniu działań wojennych. Mołdawia nie podjęła się dostarczenia broni (Pieńkowski, 2022b). W odpowiedzi Rosja oskarżyła Mołdawię o sprzyjanie Ukrainie i nieprzestrzeganie statusu neutralności. Równocześnie Blok Wyborczy Komunistów i Socjalistów zaapelowały o zachowanie neutralności (Pieńkowski, 2022a). Czym jest więc status neutralności Mołdawii dla Rosji i dlaczego można tę politykę uznać za element wojny hybrydowej?

Status neutralności w zasadzie odwoływał się do niepodpisywania przez Mołdawię porozumień o charakterze polityczno-wojskowym, nieakceptowanym przez Rosję. *De facto* oznacza to, że Mołdawia nie ma możliwości czerpania korzyści poprzez umocowanie swojego bezpieczeństwa przy boku silniejszego państwa lub organizacji (Țăran, 2022). Dla Rosji trwały status neutralności nie pozwala Mołdawii na zjednoczenie z Rumunią, co również przekłada się na niemożność aneksji Mołdawii w struktury euroatlantyckie i europejskie (Socor, 2022b). Sytuacja gospodarcza jak i społeczna (Țăran, 2022) wskazują, że państwo potrzebuje wsparcia w zakresie wzmocnienia bezpieczeństwa, a to byłoby w stanie zapewnić sobie przy pomocy państw zachodnich i organizacji międzynarodowych. Przez lata zapisany w konstytucji status neutralności powodował, że Republika nie podejmowała większej współpracy w zakresie bezpieczeństwa z NATO (Socor, 2022a). Zatem neutralność sama w sobie nie zabezpieczy państwa przez zagrożeniami ani o charakterze militarnym, ani hybrydowym (Socor, 2022a). Unia Europejska może zagwarantować długoterminowe wsparcie dla zabezpieczenia pozycji Mołdawii i wzmocnienia jej instytucji wewnętrznych i taki kierunek został obrany przez obecny rząd. Niemniej formalna zmiana statusu neutralności wiązałyby się z dwoma kluczowymi problemami.

Po pierwsze, zgodnie z art. 41 Konstytucji Mołdawii:

Postanowienia dotyczące suwerennego, niepodległego i jednolitego charakteru państwa, jak również wieczystej neutralności państwa mogą być zmienione jedynie za zgodą udzieloną w referendum, głosami większości obywateli wpisanych na listy wyborcze (Konstytucja..., 2014).

Problem jednak w tym, że w przypadku Mołdawii, państwa zamieszkałego przez „wiele narodów” i podzielonego politycznie, sama neutralność stała się opcją najbardziej preferowaną przez społeczeństwo. Jako dowód posłużyć mogą wspomniane już badania Public Opinion Survey: Residents of Moldova z października i listopada 2022 r., z których wynika znaczne poparcie dla neutralności, które może w sposób najbardziej skuteczny zapewnić państwu przetrwanie (Center for Insight in Survey Research, 2022). Na gwarancje bezpieczeństwa udzielone ze strony UE i NATO oddano po 10% głosów, na tzw. opcję rumuńską i rosyjską po 4% (Center for Insight in Survey Research, 2022). Należy też wspomnieć o antyrządowych protestach, które miały miejsce również w Gagauzji, a które spowodowane były coraz wyższymi cenami energii i żywności. Poza kwestiami społecznymi i gospodarczymi, wśród zamieszkującej Autonomię Gagauską mniejszości tureckojęzycznej, widoczne jest prorosyjskie nastawienie (Całus, 2022). Silnie zorientowana na „rosyjski mir”, mniejszość gagauska widzi w Rosji ochronę przed większością kulturą rumuńską w Mołdawii (Hedenskog, 2022). Należałoby więc zadać pytanie, czy możliwość odrzucenia neutralności (mimo deklarowanego poparcia społecznego dla tej strategii) w zaistniałej sytuacji geopolitycznej jest rozwiązaniem optymalnym i co najważniejsze, czy w ogóle możliwym?

Po drugie, sama próba wprowadzenia zmian konstytucyjnych z pewnością została by zauważona przez Rosję, co wiązałoby się z intensyfikacją działań o charakterze hybrydowym na rzecz zdestabilizowania sytuacji wewnętrznej w państwie. Należy też pamiętać o istniejących podziałach politycznych i społecznych, które mogą zostać wykorzystane przez FR. Działania, mające na celu zwalczanie kremlowskiej propagandy mogą przynieść spodziewane rezultaty, jednak jest to proces długotrwały i przekonanie niezdecydowanej części społeczeństwa do obrania opcji prozachodniej jest wyzwaniem dla obecnych elit rządzących.

Inwazja Rosji na Ukrainę stanowi bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa Republiki Mołdawii. Mołdawskie władze podkreślają, że neutralność nie pozbawia danego kraju prawa do obrony oraz wzmocnienia swoich sił zbrojnych. Innym rozwiązaniem jest przystąpienie do NATO i „odrzucenie” krępującego statusu. Rozważane są też pozostałe opcje, m.in. unii z Rumunią. Ciobanu (2022a) jednak podkreśla, że wybuch wojny zastał Mołdawię nieprzygotowaną, z „bandą rosyjskich agentów wpływu, z anachroniczną mentalnością” (Ciobanu, 2022a). Szef wywiadu mołdawskiego Służby Informacji i Bezpieczeństwa

Alexandru Musteata stwierdził, że ryzyko ataku Rosji na Mołdawię jest realne. Istotne, z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa i przeciwdziałania zagrożeniom, jest wypracowanie aktu prawnego, który regulowałby prowadzenie działalności kontrwywiadowczej i wywiadu zewnętrznego (Cojocar, 2022). Nowych rozwiązań wymaga też strategia obronna państwa. Najnowsza wersja została zatwierdzona przez Parlament w lipcu 2018 r. Doktryna wojskowa sięga połowy lat 90. XX w. Obecnie władze kontynuują linię polityczną w zakresie strategii obronno-militarnych swoich poprzedników, jednak zwraca się uwagę, że część zapisów z 2018 r. nie zawiera kwestii dotyczących odporności państwa (Cenusa, 2022b). Reformy wewnętrzne w Mołdawii i wojna w Ukrainie są zatem ściśle ze sobą powiązane, a europejska pomoc w ich rozwiązaniu również będzie ściśle powiązana i wzajemnie się wzmocniała (Wilson, 2022). Mołdawia obawia się, że stanie się celem kolejnej agresji rosyjskiej, zaś najbardziej zagrożony jest sektor energetyczny. Musteata podkreślił, że odczuwalna jest też prowadzona na terytorium państwa działalność o charakterze hybrydowym, w tym wpływanie na społeczeństwo poprzez różne środki i narzędzia informacyjne, po wpływie w strukturach społeczno-politycznych (Sava, 2022).

Konkluzje

Martin Butuc, szef Sekcji Studiów Strategicznych Bezpieczeństwa i Obrony w Agencji Nauki i Pamięci Wojskowej, podkreśla istnienie wielu interpretacji (czy też wymiarów) neutralności zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Istotne wydają się nie normy czy podpisane między państwami porozumienia, a ich położenie geopolityczne, zdolności do narzucania swoich interesów i zapewnienia bezpiecznych granic. Państwo neutralne powinno podejmować wysiłki na rzecz przynajmniej poprawnych stosunków z innymi krajami. Ponadto, neutralność musi zostać zbudowana na bazie prowadzenia zbilansowanej polityki wewnętrznej, przy jednoczesnej zgodzie społeczeństwa. Jedynie w takiej sytuacji Mołdawia będzie w stanie prowadzić konsekwentną politykę zagraniczną, która stanowi warunek wykorzystania neutralności jako narzędzia polityki bezpieczeństwa państwa (komponent pozytywny neutralności). Ważne wydaje się również zapewnienie państwu odpowiednich zdolności obronnych (wymiar negatywny neutralności). Przy ograniczonych zasobach, neutralność zdaje się trudnym i kosztownym statusem (Țăranu, 2022). Kluczowe są także gwarancje społeczności międzynarodowej, których Mołdawii odmawia się od początku ogłoszenia neutralności. Co więcej, przez lata mołdawskie władze podkreślały, iż trwała neutralność jest zgodna z procesami integracji europejskiej, ponieważ ta ostatnia nie obejmuje wymiaru obronnego czy militarnego. Działania Rosji w Ukrainie świadczą jednak o tym, że nie tylko integracja polityczna i militarna jest przez Kreml

postrzegana jako zagrożenie, ale także współpraca gospodarcza. W takiej sytuacji, Mołdawia, chcąc utrzymać swój neutralny status, powinna przede wszystkim bazować na „komponencie pozytywnym” neutralności i starać się uzyskać gwarancje od najważniejszych aktorów w regionie, potencjalnie wliczając w to Rosję, po zakończeniu działań wojennych.

Jeżeli Mołdawia zdecyduje się na pogłębioną współpracę z NATO i EU, to musi liczyć się ze wzmocnionymi działaniami Rosji, która wciąż dysponuje odpowiednimi instrumentami do wywierania nacisku politycznego i ekonomicznego. Nieuregulowany status Naddniestrza, uzależnienie Mołdawii od importu gazu z Rosji i wreszcie wewnętrzne podziały socjopolityczne w kraju mogą służyć jako skuteczne narzędzia wywierania wpływu. Jeśli rozpatrywane byłoby odrzucenie neutralności, społeczeństwo musiałoby poprzeć taką decyzję w referendum. Jednak, biorąc pod uwagę fakt, że znaczna większość Mołdawian postrzega neutralność przez pryzmat gwaranta bezpieczeństwa państwa, wydaje się jednak opcją mało prawdopodobną.

Reasumując, Mołdawia jest w trudnej sytuacji geopolitycznej. Z jednej strony, agresywne działania Rosji na Ukrainie wymuszają na elitach politycznych poszukiwanie alternatyw i poddają pod wątpliwość status neutralny tego małego państwa. Z drugiej strony, odrzucenie neutralności, strategii popieranej przez znaczną część społeczeństwa, obecnie wydaje się nieuzasadnione. Zdaniem autorów, Mołdawia powinna przyjąć stanowisko „strategicznej cierpliwości”, które wiąże się z odłożeniem decyzji na temat ewentualnej rewizji statusu neutralności do czasu ustabilizowania sytuacji międzynarodowej. Odrzucenie neutralności winno być wynikiem społeczno-politycznego konsensusu. Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa państwa, niezależnie od tego, czy będzie budowana wokół idei neutralności, czy też koncepcji pogłębionej współpracy z Zachodem (czy też obu opcji), powinna być oparta na stabilności wewnętrznej. Władze Mołdawii powinny przede wszystkim dążyć do wzmacniania porządku instytucjonalno-prawnego w państwie i łączenia, a nie dzielenia społeczeństwa.

Bibliografia

- Agius, C., Devine, K. 2011. Neutrality: A Really Dead Concept? A Reprise. *Cooperation and Conflict* 46(3), s. 265–284, <http://www.jstor.org/stable/45084643> (dostęp 17.05.2023). <https://doi.org/10.1177/0010836711416955>
- Andrzejewska, M. 2022. Mołdawia musi zapełnić magazyny, żeby nie zostać bez gazu na zimę. *Biznes Alert*, 4.08., <https://biznesalert.pl/gazprom-gaz-rezerwy-gazu-moldawia/> (dostęp 17.05.2023).
- Browning, Ch. 2007. Branding Nordicity: Models Identity and the Decline of Exceptionalism. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association* 42(1), s. 27–51. <https://doi.org/10.1177/0010836707073475>

- Brzozowski, A. 2022. Moldova applies for fast-track EU membership, joining Ukraine and Georgia. *Euractiv*, 4.08., <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/moldova-applies-for-fast-track-eu-membership-joining-ukraine-and-georgia/> (dostęp 14.02.2023).
- Busch, C. 2022. War in Ukraine: Moldova to face severe economic shock. *German Economic Team*, March–April, <https://www.german-economic-team.com/en/newsletter/war-in-ukraine-moldova-to-face-severe-economic-shock/> (dostęp 20.01.2023).
- Călugăreanu, V., Scherle, D.A. 2022. Republika Mołdawii: groźby Rosji i „przyjaciele Putina”. *Deutsche Welle*, 29.09., <https://p.dw.com/p/4HVxn> (dostęp 20.01.2023).
- Całus, K. 2022. Separatyzm i gaz: rosyjskie próby destabilizacji Mołdawii. *Komentarze OSW* 468, 23.08., https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Komentarz_OSW_468.pdf (dostęp 20.01.2023).
- Całus, K., Łoskot-Strachota, A. 2022. Mołdawia dywersyfikuje źródła importu gazu. *Analizy OSW*, 12.08., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-08/moldawia-dywersyfikuje-zrodla-importu-gazu> (dostęp 20.01.2023).
- Center for Insight in Survey Research. 2022. *Public Opinion Survey: Residents of Moldova*. October–November, https://www.iri.org/wp-content/uploads/2022/12/Moldova-Poll_Public-Release.pdf (dostęp 20.01.2023).
- Cenușa, D. 2022a. Moldova’s neutrality dilemma. *International Politics and Society*, 31.05., <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/moldovas-neutrality-dilemma-5967/> (dostęp 10.12.2022).
- Cenușa, D. 2022b. Regional insecurity and the search for resilience for Moldova – based on EU or NATO assistance? *IPN Press Agency*, 17.05., https://www.ipn.md/en/regional-insecurity-and-the-search-for-resilience-for-moldova-based-7978_1089801.html (dostęp 10.12.2022).
- Ciobanu, V. 2022a. Are dreptul Republica Moldova să se apere? *Deutsche Welle*, 8.09., <https://www.dw.com/ro/are%20dreptu%20republica%20moldova%20s%C4%83%20se%20apere/a%2063056235> (dostęp 10.12.2022).
- Ciobanu, V. 2022b. Rosja kieruje wzrok na Mołdawię. *Deutsche Welle*, 28.04., <https://www.dw.com/pl/vitalie-ciobanu-rosja-kieruje-wzrok-na-mo%20C5%82dawi%C4%99/a-61627217> (dostęp 22.02.2023).
- Ciobanu, V. 2022c. Republica Moldova – spre o „neutralitate” înarmată. *Deutsche Welle*, 3.10., <https://www.dw.com/ro/republica-moldova-spre-o-neutralitate-%C3%AEenarmat%C4%83/a-63320958> (dostęp 10.12.2022).
- Cojocaru, S. 2022. Alexandru Musteața despre necesitatea reformelor și consolidării SIS: Vrem și trebuie să fim un serviciu care servește intereselor democratice ale R. Moldova. *TV Moldova*, 20.12., <https://tvrmoldova.md/article/e0e8166966cd88f6/alexandru-musteata-despre-necesitatea-reformelor-si-consolidarii-sis-vrem-si-trebuie-sa-fim-un-serviciu-care-serveste-intereselor-democratice-ale-r-moldova.html> (dostęp 20.12.2022).
- Election Guide. *Democracy Assistance and Election News, Republic of Moldova*. <https://www.electionguide.org/elections/id/3739/> (dostęp 22.02.2023).
- Elman, M.F. 1995. The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in its own Backyard. *British Journal of Political Science* 25(2), s. 171–217, <http://www.jstor.org/stable/194084?origin=JSTOR-pdf> (dostęp 17.05.2024). <https://doi.org/10.1017/S0007123400007146>

- Erizanu, P. 2022. People can't afford milk': Moldovans weigh political future as Ukraine war hits economy. *The Guardian*, 12.12., <https://www.theguardian.com/world/2022/dec/12/moldova-inflation-economy-energy-russia-invasion-ukraine> (dostęp 2.01.2023).
- Hedenskog, J. 2022. How the EU Can Reduce Russia's Exploitation of Moldova's Vulnerabilities. *Sceeus Report* 6, <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceeus/how-the-eu-can-reduce-russias-exploitation-of-moldovas-vulnerabilities1.pdf> (dostęp 27.12.2022).
- Herbut, M., Kunert-Milcarz, R. 2022. Neutralność Mołdawii: uwarunkowania wewnętrzne i międzynarodowe. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis* 28, s. 77–101. <https://doi.org/10.31261/SPUS.2020.28.04>
- Kangas, A. 2011. Beyond Russophobia: A Practice-based Interpretation of Finnish-Russian/Soviet Relation. *Cooperation and Conflict* 46(1), s. 40–59, <https://www.jstor.org/stable/45084627> (dostęp 17.05.2024). <https://doi.org/10.1177/0010836710396776>
- Karsh, E. 1988. *Neutrality and Small States*. London and New York: Routledge.
- Katzenstein, P. 1985. *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kirby, P. 2023. Biden hails 'rock solid' NATO as Putin blames West for Russia's war. *BBC News*, 22.02., <https://www.bbc.com/news/world-europe-64715646> (dostęp 22.02.2023).
- Konstytucja Republiki Mołdawii, Constituția Republicii Moldova. 2014. Tłum. B. Zdzaniuk. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/06/Moldawia_pol_01014.pdf (dostęp 29.10.2022).
- Między Rosją a Zachodem. Wojna uderza w Mołdawię. *Forsal*, 11.05., <https://forsal.pl/swiat/artykuly/8414737,moldawia-wojna-na-ukrainie-rosja-naddniestrze-uzaleznienie-od-gazu.html> (dostęp 22.02.2023).
- Minzarari, D. 2022. Neutrality With No Guarantees: The Evolution of Moldova's Defense and Security Policies. *Black Sea Battleground Series*. The Jamestown Foundation, 1 April, <https://jamestown.org/program/neutrality-with-no-guarantees-the-evolution-of-moldovas-defense-and-security/> (dostęp 22.02.2023).
- Niemi, J.R. 2014. *The Ideological Cold War, The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. New York: Routledge.
- North Atlantic Treaty Organization, Relations with the Republic of Moldova, NATO-OTAN, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49727.htm (dostęp 15.02.2023).
- Pieńkowski, J. 2022a. Mołdawia wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. *Komentarz PISM* 23, 1.03., <https://www.pism.pl/publikacje/moldawia-wobec-rosyjskiej-inwazji-na-ukraine> (dostęp 10.12.2022).
- Pieńkowski, J. 2022b. Ostrożna postawa Mołdawii i separatystycznego Naddniestrza wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. *Biuletyn PISM* 80(2499), <https://www.pism.pl/bpublikacje/ostrozna-postawa-moldawii-i-separatystycznego-naddniestrza-wobec-rosyjskiej-inwazji-na-ukraine> (dostęp 10.12.2022).
- Rada UE. 2022. *Komunikat prasowy z 18 lipca 2022, Mołdawskie produkty rolne: Rada przyjmuje środki tymczasowej liberalizacji handlu*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/07/18/moldovan-agricultural-products-council-adopts-temporary-trade-liberalisation-measures/> (dostęp 22.02.2023).

- Remler, P. 2022. Transnistria, Moldova, and Russia's War in Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2.08., <https://carnegieendowment.org/2022/08/02/transnistria-moldova-and-russia-s-war-in-ukraine-pub-87609> (dostęp 22.02.2023).
- Rupert, J. 2022. In Moldova, Russia Wages Another Hybrid War. *The U.S. Institute of Peace*, 3.11., <https://www.usip.org/publications/2022/11/moldova-russia-wages-another-hybrid-war> (dostęp 20.01.2023).
- Sava, C. 2022. Directorul SIS, Alexandru Musteața: Federația Rusă nu are nevoie de un război convențional în R. Moldova. Are foarte mulți agenți de influență, pe care noi, în mare parte, îi cunoaștem. *TVR Moldova*, 14.12., <https://tvrmdova.md/article/df3d7a2cb3773833/directorul-sis-alexandru-musteaata-federatia-rusa-nu-are-nevoie-de-un-razboi-conventional-in-r-moldova-are-foarte-multi-agenti-de-influenta-pe-care-noi-in-mare-parte-ii-cunoastem.html> (dostęp 20.12.2022).
- Socor, V. 2022a. Moldova's Bizarre Neutrality: No Obstacle to Western Security Assistance (Part One). *Eurasia Daily Monitor* 19(123), <https://jamestown.org/program/moldovas-bizarre-neutrality-no-impediment-to-western-security-assistance-part-one/> (dostęp 10.12.2022).
- Socor, V. 2022b. Moldova's Bizarre Neutrality: No Obstacle to Western Security Assistance (Part Two). *Eurasia Daily Monitor* 19(124), <https://jamestown.org/program/moldovas-bizarre-neutrality-no-impediment-to-western-security-assistance-part-two/> (dostęp 10.12.2022).
- Stosunki UE–Mołdawia. 2023, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/moldova/> (dostęp 22.02.2023).
- Țăran, A. 2022. Republica Moldova sub povara statutului de neutralitate. *Agencia de presă IPN*, 15.07., https://www.ipn.md/ro/republica-moldova-sub-povara-statutului-de-neutralitate-op-ed-7978_1091067.html (dostęp 10.12.2022).
- Traktat o Unii Europejskiej – tekst skonsolidowany uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Lizbony, Dz.U.2004.90.864/30.
- Wesolowsky, T. 2022, Amid Rising Russian Threat, Moldova Mulls Scrapping Neutrality. *Radio Free Europe/ Radio Libert*, 25.05., <https://www.rferl.org/a/moldova-russian-threat-neutrality-invasion-ukraine/31868367.html> (dostęp 10.12.2022).
- Wilson, A. 2022. Cold winter: How the EU can help Moldova survive Russian pressure and protect its democracy. *The European Council on Foreign Relations (ECFR) Policy Brief*, 15.11., <https://ecfr.eu/publication/cold-winter-how-the-eu-can-help-moldova-survive-russian-pressure-and-protect-its-democracy/> (dostęp 20.01.2023).